

Kožíšky bez rukávů, sahající jen po pás, ve Zvoleně jen do pol prsou, zovou se kožušky (kamizlíky, sandaky, bruciaky) a bývají též bohatě ozdobovány.

Jiného druhu kožichy jsou s povlakem mentieky, po pás krátké neb i po paty dlouhé. Povlak bývá pravidelně ze sukna tmavomodrého, nebo černého, ale vyskytují se též z jasnomodrého i bílého. Prémy z beránka, lišky, vydry. Ozdobou je modré nebo černé šňůrování. Ženské nosí mentieky vtažené v rukávech, mužští jenom přehozené přes pleca. V mnoha krajích po dnes dostavují se mužští i ženské ke sňatku v mentkách.

PAVEL SOCHÁN:

SLOVENSKÉ VYŠÍVÁNÍ LIDOVÉ.

Ve vyšívání lidovém jest na Slovensku rozmanitost ještě větší, nežli jsme to viděli při krojích. I dnes ještě po dědinách slovenských se pěstuje tolik způsobů vyšívacích (technik), že takovým množstvím žádný národ jiný se pochlubiti nemůže.

Byla to renaissance, jež na Slovensku vzbudila mezi ženským světem všeobecný zájem pro umělé vyšívání. Šlechtičny, zemanek i měšťanky pilně vyšívaly, aby si svoje prádlo, oděv a příbytky vyzdobily. Též o vnitřní výzdobu chrámů pilně se přičiňovaly. Oltáře, kazatelnice, křtitelnice, kněžská roucha zaskvěly se nádhernými výšivkami, jež nábožné ženy a dívky obyčejně vlastnoručně provedly a ke cti a slávě boží věnovaly. V XVII. stol. za panství tureckého v Uhrách přibyl k renaissančnímu ornamentu východní a s ním několik nových způsobů prováděcích.

Slovenské selky, nadány jsouce velkou vnímavostí pro výtvarné umění, vše to od zemanek a měšťanek si osvojovaly a tak svou zásobu starodávných tvarů ornamentálních rozmnožily si mnohými novými. Ovšem je nepřejímaly věrně, nýbrž vždy je svému vkusu přizpůsobovaly a v tom duchu dál vyvínovaly, tak že dnes v lidové ornamentice i cizí živly mají ráz slovenský; oko znalce na první pohled rozpozná výšivku cizí od slovenské.

Jako kraj, tak i vyšívání na něm postupem času se měnilo.

Z rozšířenosti slovenských výšivek a ze spousty starých i novějších předmětů vyšívaných v každé domácnosti selské sou-

dití možno, že v tomto odvětví domového průmyslu ve století XVII. a XVIII. vládl čilý umělecký a místy též obchodní ruch, jenž pak v XIX. století poklesl. Až zase zájem pro umělecký průmysl v letech 80. minulého století nastalý odhalil opět slovenské výšivky. Ihned vrhli se na ně židovští překupníci, skupovali je po slovenských dědinách a prodávali po veleměstech jako práci tureckou, perskou, čínskou a jaké si jen kdo přál. Též Němci a Maďaři vydávali je za své. Až výstavami pořádanými československými vlastenci osvědčen byl jejich původ slovenský. Slovenské výšivky sklízely pak na všech světových výstavách první vyznamenání a dělají tak velikou čest jménu slovenskému. Slovenské výšivky brzy došly obliby u vysoké šlechty, jež vyzdobila si jimi svá roucha a své salóny, ano zaskvěly se i na dámských robách panovnických domů, i na ornátě sv. Otce v Římě. Za nedlouho vznikaly obchody se slovenskými výšivkami, tvořily se na jejich rozšiřování spolky. V Uhrách r. 1895 založen z podnětu arcikněžny Isabelly a pod její záštitou spolek aristokratů „Isabella“ zvaný, jenž po slovenských dědinách pod dohledem odborných učitelek shromažďoval slovenské vyšívačky do společných pracovních škol, kde se provádějí objednávky, poněvude od vysoké šlechty a různých panovnických dvorů evropských docházející.

Ale i sám lid chytil se obchodu s vyšíváním. Z Krakova, Lubiné, ze Bzince v nitranské stolici muži i ženy s batohy výšivek putují po všech koutech mocnářství, všude nabízejíce své zboží, nejvíce zástěry a různé pokrývky.

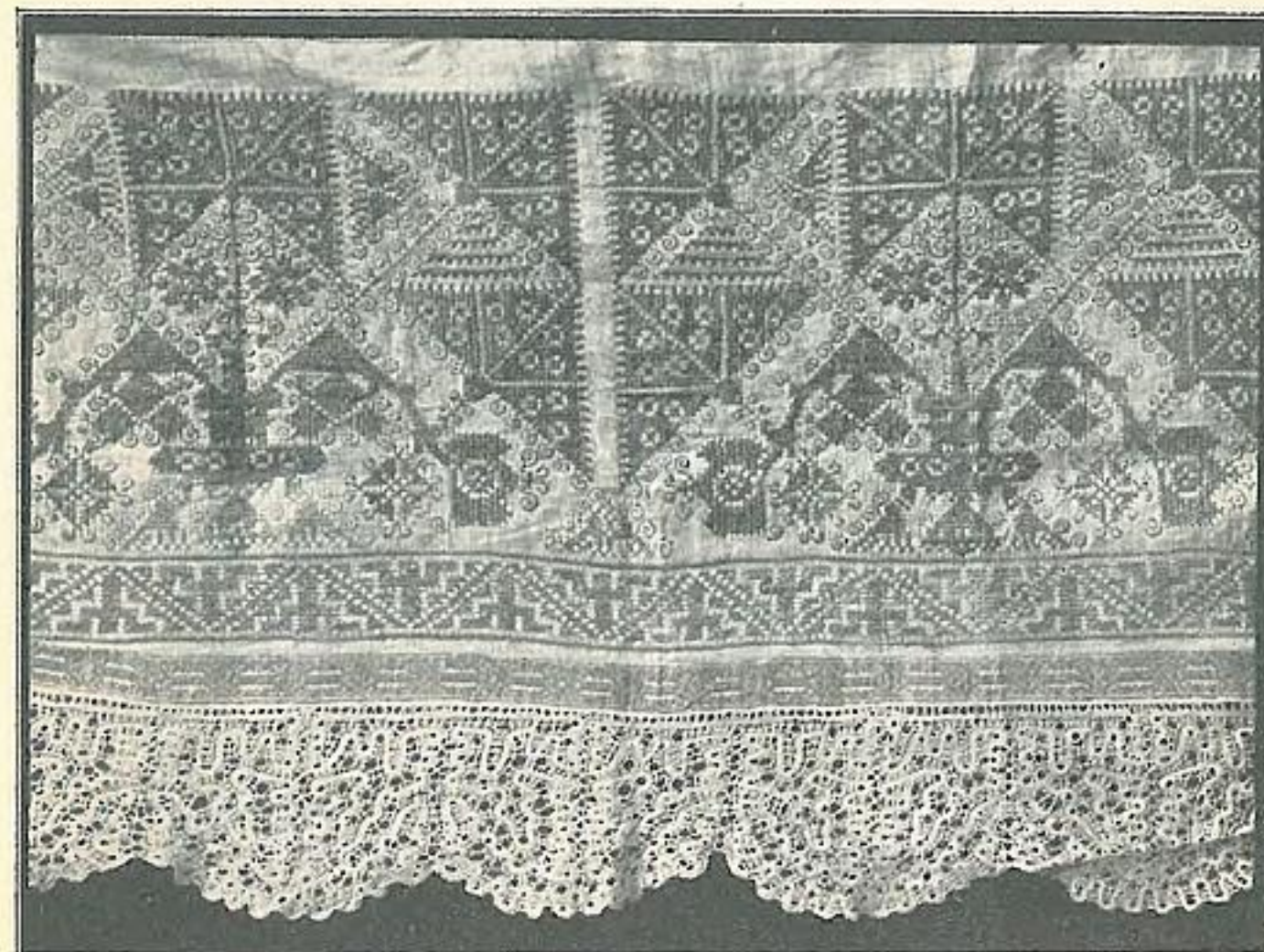
Následkem veliké poptávky po slovenském vyšívání jsou výšivkářky tak obtíženy objednávkami, že je nestihnou vybavovati. Tím cena jejich prací pořád stoupá a přece jejich námaha není ještě dostatečně odměněna. Proto jakmile první jarní slunéčko začne ohřívati ztuhlou zemi, odkládají jehly a raději se chytají — motyky.

Již v XVIII. a do polovice XIX. století v žilinském okolí mnoho pracovalo se pro obchod. Starožitné pruhy prolámaného vyšívání s kohouty po Uhrách a na Moravě podnes se vyskytující jsou ona „žilinská robota“, kterou prodavačky ze Žiliny ve svých batozích na vše strany roznesly.

Zvláště pak v okolí trnavském vyšívání vybuchlo v nesmírnou nádheru.

Vyšívati umí každá ženská v dědině. Děvčátka, sotva že dovedou jehlu do ruky vzít, již se cvičí ve vyšívání. Vyšívá se obyčejně v zimě, v létě pak ve volné chvíli. Vyšívají hlavně pro sebe.

Avšak jsou všude též ženy, jimž vyšívání je živností, a ty vyšívají stále. To jsou švadleny (ševkyně, švajky), osoby obyčejně tělesně chybné, jež by se jinou prací vyživit nemohly. Těchto „robota“ je ovšem jemnější a důkladnější, proto jsou hledané a dobře placené. K tak zvanému vyšívání „na pomalování“ vyžaduje se, aby na látku předem „vypísaly sa květy“.

Vyšívání »na stehy«.

A chýrečné (pověstné) švadleny jsou nejen autoritou ve vyšívání, ale i ve „vypisování květů“. Která dívka chce mít zvlášť pěkné květy (ornamenty), dá si je vypísať takovému chýrečné švadleně.

Vypisování (předkreslování) květů děje se jen při jistých družích vyšívání a už přímo na tkanivo. Tak činí v nitranské a prešpurské stolici, všude jinde vyšívají bez předkreslování, „z hlavy“. Prostředky a pomůcky, jichž tyto umělkyně při svém „písmě“ užívají, jsou: tužka neb jen kousek olova; kruhy dělá podle náprstku nebo nějaké mince, knoflíku, škatulky a pod., pravítkem jest jí kuchyňský nůž neb složený papír. Když

vypisuje více stejných tulipánů, srdeček, růžiček, jež mají býti stejné velikosti a podoby, vyřeže si z tvrdého papíru „furmičky“, které pak ukládá na příslušná místa látky a do kola je obkresluje. Květy píše tak rychle, čistě a přesně, jak nejobratnější malíř. Ale když jí pak požádáme, aby se na svoje písmo podepsala, odpoví: „Písať viem, ale podpísať sa neviem“. — Jak vyšívání tak i kresba musí býti v největší čistotě udržována, proto, když selka vyšívá, napřed si umyje ruce, a když vyšívání odkládá, zabalí je do ručníku, aby žádný nečin se tam nedostal.

Stará vyšívání lidová, jež se nám doposud zachovala, ne sahají dál zpět, než do první poloviny XVII. století. Ani písemné záznamy nám známé nemají staršího data. Staré výšivky našly se v kostelích a hlavně v selských domácnostech, opatrované v truhlách jakožto rodinné památky po předcích. Jsou to: ručníky a šátky, zápony, pólky a oděvačky, prosteraclá a kútnice (koutní plachty) vyšíváné hedbávím nebo bavlnou různých barev na lněném nebo konopném plátně; dále party, vyšíváné zlatem, soukenné nebo damaškové životky a listrové pásy.

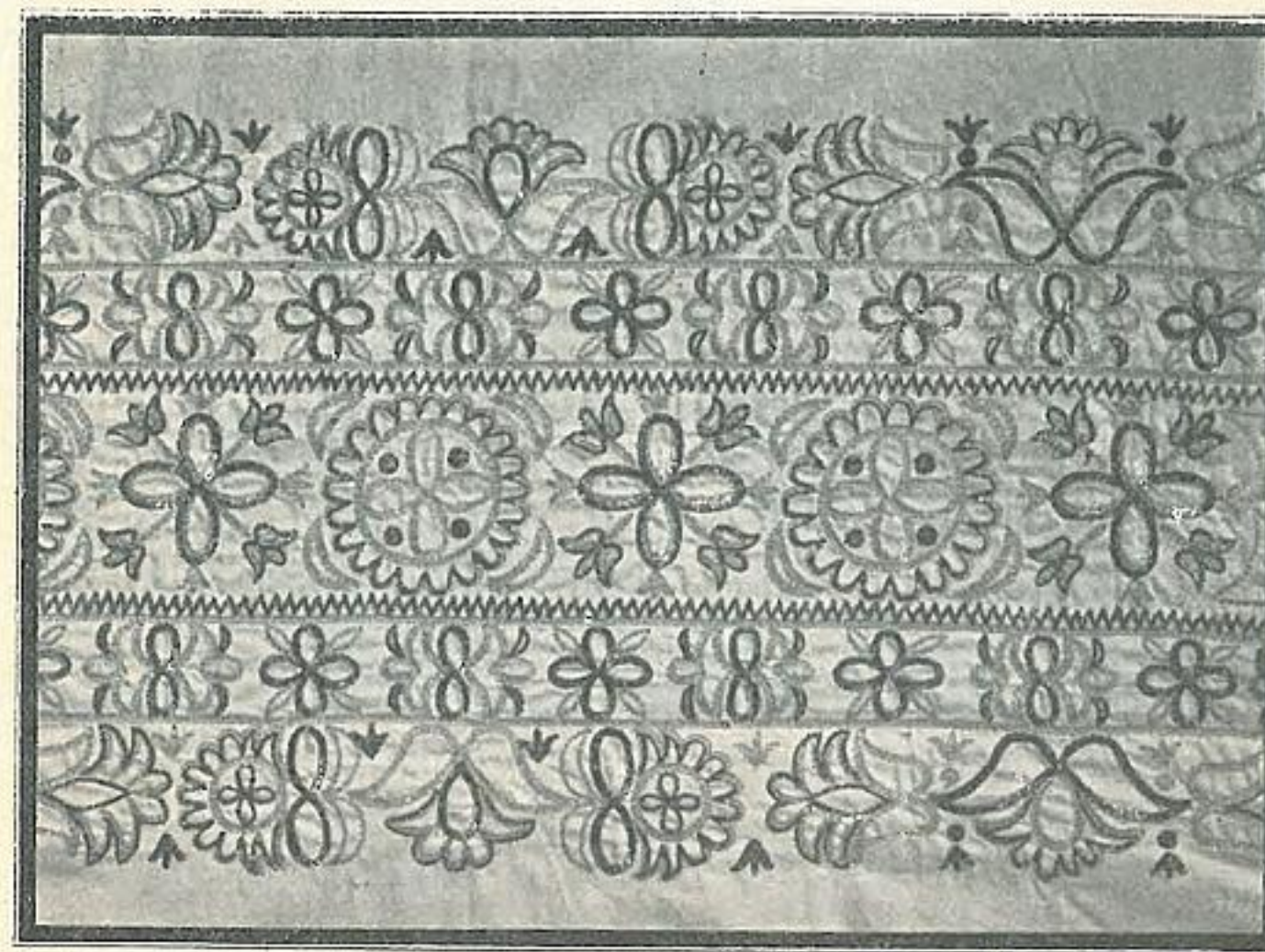
Na těchto starožitných předmětech vyniká velká umělecká vytríbenost, jak v rozložení komposice, tak v souladě barev, přesnost v technice a ve všem něžná skromnost. Mile se odráží od dnešního přepychu v materiále, přeplněnosti ornamentu a často nechutného koloritu. Ty poukazují na úpadek tohoto lidového umění. Proto znalci při svých objednávkách dávají přednost vzorům starým.

Výzdobných tvarů, jichž Slovenky na svá vyšívání používají, je množství jak měrických a čárových, tak rostlinných; méně jest živočišných. Hlavní motivy jsou: růže, tulipán, karafiát, jablíčko, srdečko, hvězda, jetel, kohout. Všechny motivy mají svá zvláštní jména.

Materiál, kterým se vyšívá, jest převážně bavlna (p a m o k, též i satin zvaný) a od 30 let zavádí se též berlínská vlna; pak hedbáv kroucený i otevřený, zlaté a stříbrné niti, pravé i falešné (pozlacené), jež ve mnohých stolicích zovou š í k (čík); pak kopřivová příze, haras (srstěné niti) a režné (nebílené) lněné neb konopné niti.

Každý kraj má svou určitou barvitost, která bývá na jednotlivých částech krojových pro různé příležitosti přesně vyznačena. Na Slovensku červená barva převládá ve vyšívání, ale na mnoha místech jsou v oblibě barvy jiné, na př. v Piešťanoch barvy žluté, s i r k o v á a ž e r a v á (citronová a oranžová). Staré výšivky vyznamenávají se spíše jednobarevností; v novější době pestrost bují pořád víc a více.

Vyšívací techniky t. j. rozličné způsoby, jimiž se pomocí jehly vyšívá, jsou na Slovensku též početné. Málo který předmět bývá jednou jedinou technikou proveden, povždy jich bývá několik pospolu. Na některých předmětech na př. na opleckách v Hontě, proplétá se množství rozličných technik, jedna druhou doplňujíc neb vystřídávajíc.

Vyšívání »na retiazky krivou ihlou« ve zvoleňské stolici.

Na pomalovanie. „Vypísaný“ aneb jen myšlený květ vyšívá se steh těsně vedle stehu bez ohledu na vazivo nití v tkanivu, ale jediné tak, jak toho forma květu vyžaduje, jenž pak má podobu ornamentu štětcem malovaného. Proto takové vyšívání jmenují »na pomalovanie“. Při tom užívá se různých stehů, z nichž hlavní jest ten, jenž pokrývá neboli zaplňuje širší plochy a jmenuje se plný steh (na plno vyšíváť — vyplňovať = Plattstich); steh zobrazující stébla a stonky květů jest prevlačka (prevliečka, podnikta, obnitka = Stielstich). Dvě prevlačky naproti sobě šité jsou dvojská retiazka. — Tento druh vyšívání jest rozšířen v prešpurské, nitranské a trenčanské stolici, kde se ho užívá

na všemožné předměty. Pod tímto jménem byl již r. 1643 znám na kostelním ručníku v Beckově.

Na pohladkovanie. Jest podobné předešlému, avšak stehy se řídí pletivem tkaniva, ukládajíce se po nitích plátna vedle sebe pozdél nebo napříč a proto užívá se ho na přímočaré vzory hlavně tvarů geometrických. V revúcké dolině (Liptov) vyšívají „na pohladkovanie“ kápky a oplecka, v Podkonicích (Zvolen) oplecka. Zove se i po niti anebo na tkadlecké stehy (Damaststich, Gobelinstich).

Bielo šitie – dierkovanie (Weissstickerei und Madeira-stickerei) „Na pomalovanie“ často souvisí též s „dierkováním šitím“. Vystřihované do tkaniva dírky a zoubky se „obnitkují“ (vorstechen), na to se vyšijou „z plna“ dírky a pak se kolem dokola „zašmekují“. — Původně užívalo se tohoto druhu jen při „bílém vyšívání“ (Weissstickerei), ale dnes vyšívá se i barevně. „Bílé šití“ zpomíná se již na počátku XVII. stol. na ručnicích, prostěradlech a obrusech.

Vyšívanie na tyl (Tülgitter) jest na Slovensku trojího druhu. Na tylangle vyšívá se v prešpurské a nitranské stolici bílým pamokem, někdy také mezi to zlatem; hlavně ručníky. Tyl se natáhne spolu s podloženým vapérem na rámci a vyšívá se pak po způsobu bílého šití (plným stehem, převláčkou, dírkami a gatremi) ornament, jenž předkreslen byv na vapéry, prosvítá přes tyl. Na ukončené práci vystřihuje se pak vapér z pod tylu a ponechává se pouze místy pro větší účinnost některého tvaru. — Druhý způsob vyšívání na tylangu jest vyšívání krivou ihlou, t. j. tamburovým stehem; jednotlivé motivy ornamentu pokládají se pro účinnost „trútrom“. Kvete ve Velké Slatině (Zvolen). Tak vyšívají prostěradla, pólky a hlavně kápky. — Tamtéž obvyklé jest však ještě jiné vyšívání na tylanglu, totiž pravou ihlou, t. j. provlačováním jako na síti. Podobně v tom kraji kvete též vyrezávanie látky podkládáním tylanglu nebo trútrom.

Zlatom – striebrom vyšívají v nitranské a prešpurské stolici přímo na látce, ale pravidelně dávají dnes podklad ornamentální z kartonového papíru vyřezaný, při čemž zlatá nit se vine na povrchu kartónu a přitahuje se po jeho stranách jehlou s bílou nití k látce. Výšivka vystupuje pak reliéfně na své půdě. Tak vyšívají čepce, rukávce i jiné předměty.

Na stehy. Užíváme zde výrazu „steh“ ve smysle německého „Stich“, ale slovenský lid v tomto významu toho slova neužívá, nýbrž říká štych anebo bolesť. Stehy rozumí

ony techniky, při nichž vlákna tkaniva spolu se stahují a to jsou: krížiky (krížence = Kreuzstich) a vrkočky (omietka = Zopfstich), dále štepy (štepom abo i za ihlou = Steppstich), krivé stehy a križmovanie (motožky, od seba, behanička = Hexenstich). —

Vyšívání „na výrez“.

Technika „na stehy“ byla se zálibou pěstována v XVIII. stol. na záponných plachtách v Dolní Nitře a v Prešpurku. Dnes ji tam lid opouští a dává přednost vyšíváním „na pomalovanie“ jakožto technice lehčí. Tyto plachtové výšivky „na stehy“ ve velkém množství skupovali Židé a prodávali je po Evropě. V Berlíně je hned zachytily módní žurnály a vydávaly je za „altdeutsche Leinenstickerei“.

Na retiazky. Obyčejná řetázka šije se „pravou ihlou“ (rovnou jehlou, Kettenstich) v ruce a vyznačují se jí delší přímé čáry; vyskytuje se pravidelně spolu s jinými technikami druhu „stehového“. Avšak jiná je retiazka šitá „krivou ihlou“ (německou ihlou = Hacknadel) na plátně napjatém na rámci; tu

jest celá výšivka povždy samojediným stehem (Tamburierstickerei). Na první pohled vypadá často jako vyšívání „na pomalování“, jelikož řetázky jsou hustě vedle sebe seřadovány. Pro svou podobu se strojovým stehem laikové nepokládají toto vyšívání za ruční. Kveté v okolí Pezinku (Prešpurk), Topolčan (Nitra) a Velké Slatiny (Zvolen), kde ho lid na ozdobu všech svých krojových potřeb užívá. Význačná jest řetazková technika pro okolí Detvy, kde do nedávna technika na pomalovanie byla v popředí, ale co je objevily v letech 70 tých minulého století křivé jehly, ustoupiti musily řetázky šité rovnou jehlou řetázkům tamburovým.

Ohrádky (A jour. Punto tirato. Der einfache Durchbruch). Vytažením 2—4 útočných nití z tkaniva a proplétáním pozůstalých příčných nití osnových vytvoří se výšivka, jejíž název je meštérka (dierkanie, dierkovanie); provádí se nejvíc vedle obrub aneb švů, aby byly ozdobnější. Bylo-li příčných nití víc (8—60) vytaženo, proplétají se pozůstalé ve svazečky nad sebe a vedle sebe, čímž vznikají různé prolamované vzorky; tomuto vyšívání se říká ohrádky (kostky, opasky, riečičky), hrachovinky, hrachovičky, za širších rozměrů pak, jež tvoří často celé mosaiky, melence.

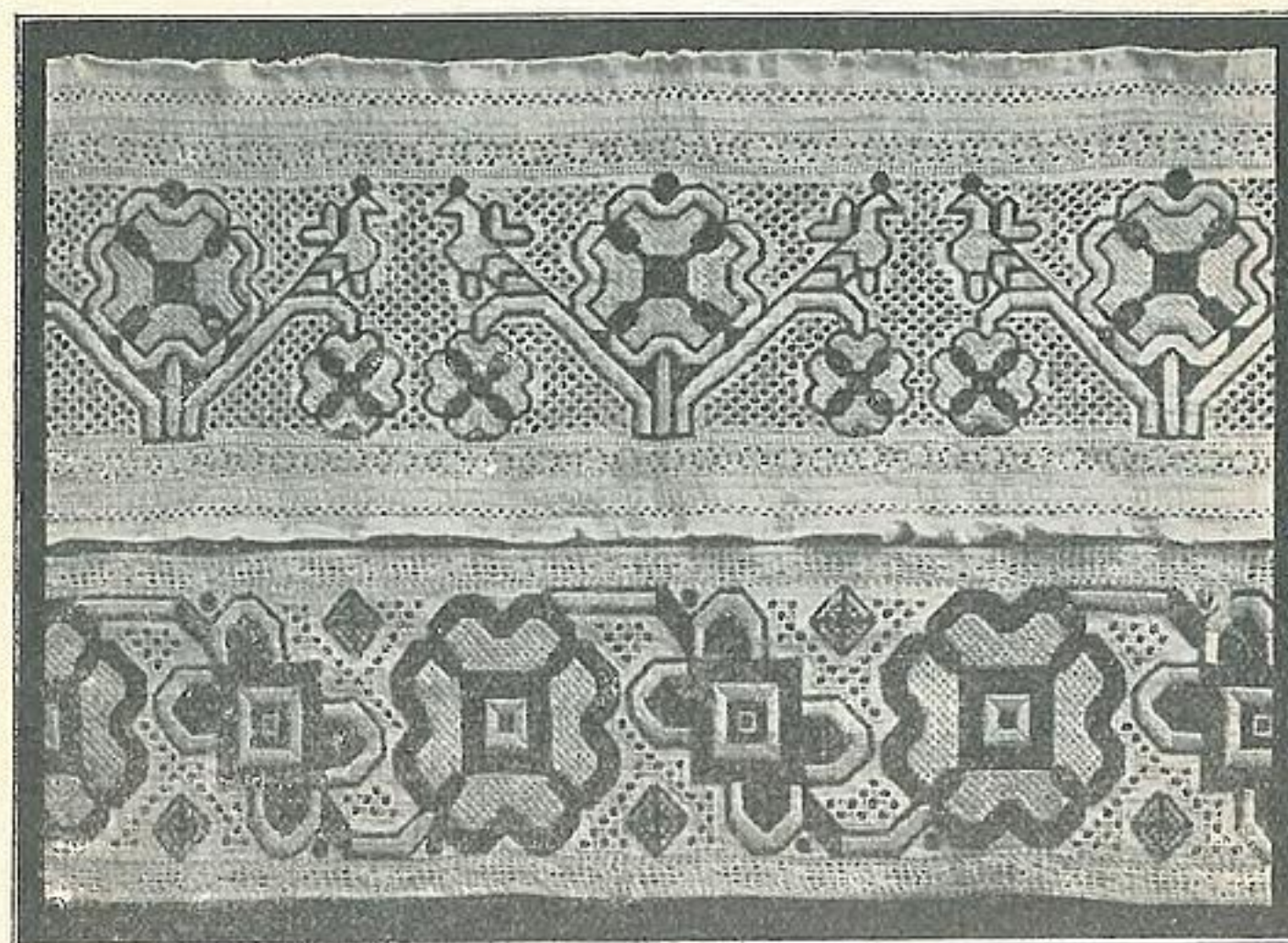
Vyrezávanie — vyťahovanie (Punto tagliato). Při vyrezávání (vyšívanie „na výrez“, rajčiny) vyřeže se nožkem několik nití útoku a tolikéž osnovy; potom nechají se po dvě niti a ty se obšíjí cvernou nebo hedbávím. Vyšívání toto rozšířeno jest v Hontě, Liptově a v Nitře v okolí Čáčova. — Mezi mřížkami výřezovými rozkládá se ornament v pohladkovaném provedení. — Když mřížka zabírá větší plochu, tak že se niti obou směrů vyťahovati musí a mřížka se šikmo proplétá, vznikají střídající se čtverce prázdné s překřížovanými. Tento druh prolamování, vyťahovanie zvané, proslulý jest svými kohouty a osmicípými hvězdami. S tímto vyšíváním prováděl se v XVII. a v XVIII. stol. silný obchod pod názvem žilinská robota, vyťahovaná robota, žilinská riečica (sít), žilinská reca, žilinské štrichy.

Pode jménem „reca“ vyskytuje se i v písemných záznamech od r. 1611. Jinak tímto jménem se označuje každé prolamované vyšívání, též i krajky.

Gatre (Reticella). Ve vyšívání často se vystřihují střídky květů v látce a tento otvor pak se vyplňuje krajkovým stehem s rozmanitými vzory, nejvíc hvězdovými. V okolí Trnavy vy-

šívají gatre hedbávím a zlatem jemné jako pavučiny. V Revúci (Liptov) jsou to grátové ruže.

Na sieť (Filet-guipure. Netzstickerei). Tento způsob vyšívání jest z nejstarších a dnes již málo kde se pěstuje. Kdysi velice kvetl a v písemných záznamech od r. 1611—1647 uvádí

»Vyťahovaná robota« (Žilinská robota).

se jako raca — racovať. Na upletenou neb utkanou síť z bílých cveren vyšívá se bílým pamokem různými stehy ornament rostlinný a geometrický. Užívá se ho na čepce a do koutných plachet, na nichž často byly vyobrazovány lidské figury i celé biblické výjevy, jako: Eva podávající jablko Adamovi, Abraham obětující Izáka.

Našívanie (Applikace). Kožichy vyzdobovány bývají z barevného grzna vyřezávanými (vystřihovanými) květy, které se na kožich přišívají a rozmanitými stehy okrašlují. Avšak v prešpurské stolici v okolí Trnavy vyzdobují takto koutní plachty, ručníky a pólky, vystřihující ornament z bílého tkaniva a vyšívající jej na předmět nejraději z tylového tkaniva.

Na uzlíčky. Uzlíčkové vyšívání shledáváme hojně na starých předmětech. Užívalo se ho nejvíc na výplně, ale někdy také celé předměty touto technikou se prováděly. Dnes tato technika se již nepěstuje nikde; vyhynula úplně.

PAVEL SOCHÁŇ:

DOMOVÝ PRŮMYSL PRO SPOTŘEBU KROJOVOU.

Čipky (krajky). Čipkárstvo (krajkářství) provozuje se na mnohých stranách Slovenska ke spotřebě krojové. Provozovalo se ho kdysi ještě více a hotovily se skvostné krajky nejen co do drahocennosti materiálu a ušlechtilosti ornamentu, ale i co do technické dokonalosti.

Ale se zánikem příslušných částí krojových, na nichž se krajky přišívaly, přestávalo i pletení kraje. Ovšem jest dosti krajů, v nichž ode dávna jednotlivé osoby, i celé obce stále robí krajky na prodej, někde dokonce krajkářství jest výlučnou živností jejich. Krajky ty kupuje nejen lid pro svoje kroje, ale i jiné třídy pro domácí potřebu. Jsou to hlavně báňské obce, kde čipkárstvo stále kvete. „Pletárky“ pracují pro „flagnárky“ a pro „flagnáře“ (= kupce), kteří krajky exportují, nebo sami s nimi vedou podomní obchod. Kdysi býval každý pátek v Baňské Bystrici trh na krajky, kde „flagnáři“ (čipkáři) od pletárek krajky skupovali. Před sto lety prodalo se tu kraje za jediný den i za 12 tisíc zl. šajnových = 9600 K.

Ovšem i tu objevením strojových kraje nastal velký úpadek, jelikož tyto svojí láčí znemožnily výrobu lepších kraje ručních a je i v ceně velice stlačily.

Na pozdvižení tohoto domového průmyslu uherská vláda začala l. 1883 zařizovati cestující krajkářské naukoběhy, v nichž odborná učitelka vyučovala dívky banických rodičů jemnějším vzorům a vytríbenější technice. Avšak bezúčelně, jelikož vláda nepostarala se o odbyť lepších kraje těchto, tak že pletárky byly nuceny vrátiti se ke starým domácím a osvědčeným vzorům svým.